

رابطه‌ی بین کیفیت فضاهای کالبدی و کارکردهای اجتماعی

مطالعه موردی: منطقه ۱۹ شهرداری تهران (محله احمدیه)

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۹۲/۱۱/۰۷

تاریخ دریافت مقاله: ۹۱/۱۱/۰۹

سیدموسی پورموسوی (استادیار دانشگاه امام حسین، تهران، ایران)
پروانه زیوریار (استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهر ری)
تهمینه علیزاده* (کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهر ری)

چکیده

هدف این تحقیق بررسی تاثیر کیفیت فضاهای کالبدی بر رفتار اجتماعی است. این تحقیق به لحاظ روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی و به لحاظ ماهیت تحقیق، از نوع کاربردی می باشد. برای گردآوری اطلاعات مورد نیاز تحقیق از دو روش اسنادی و میدانی استفاده شد. در روش اسنادی با مراجعه به کتابخانه ها، طرح ها اطلاعات مورد نیاز فیش برداری شد. در روش میدانی، پرسش نامه و مصاحبه با مسئولین ابزار گردآوری اطلاعات بود. جامعه آماری تحقیق منطقه ۱۹ تهران (محله احمدیه) بود. با استفاده از فرمول کوکران تعداد ۲۹۷ نفر به عنوان حجم نمونه انتخاب شد. به تعداد حجم نمونه پرسش نامه بصورت تصادفی در بین اهالی محله پخش و گردآوری شد. برای سنجش فضاهای کالبدی، مسکن و سایر کاربری های وابسته به آن به عنوان مهم ترین عنصر فضاهای کالبدی در نظر گرفته شده است و کارکردهای اجتماعی نیز با پنج مؤلفه، احساس تعلق به محله، گذران اوقات فراغت، مشارکت، میزان معضلات اجتماعی، امنیت و آرامش سنجیده شده است. برای آزمون فرضیات از ضریب همبستگی پیرسون و رگرسیون چند متغیره با استفاده از نرم افزار SPSS 19 انجام گرفت. نتایج حاصل از تحقیق نشان می دهد که کیفیت فضاهای کالبدی محله مورد مطالعه در سطح نازلی قرار دارد و بین کیفیت فضاهای شهری و کارکردهای اجتماعی رابطه‌ی معنا داری وجود دارد.

واژه های کلیدی: کیفیت، فضاهای کالبدی، کارکردهای اجتماعی، تهران، محله احمدیه

* نویسنده رابط: t.alizadeh32@gmail.com

۱- مقدمه

۱-۱ طرح مساله

در کشورهای در حال توسعه که نرخ شهرنشینی بالاست گروه های کم درآمد به دنبال مسکنی هستند که از عهده مالی آن برآیند این گونه افراد به زمین های نامناسب و محله های فرودست شهری هجوم برده و اقدام به ساخت و ساز بدون طراحی و برنامه ریزی شهری و با کیفیت نازل می کنند. پیامد چنین امری توسعه کالبدی ناهمگون و فضاهای شهری فاقد کیفیت راسب می شود و ساکن شدن افراد در چنین محله هایی آن ها را در معرض ارتکاب رفتارهای ناهنجار اجتماعی قرار می دهد. هر فضایی که در محیط های شهری مورد استفاده انسان قرار بگیرد حالا اعم از این که فضا مثبت یا منفی باشد فضای شهری است (حضرت، ۱۳۸۴: ۲۶). هر شهر ارگان زنده و پویایی است که برای حفظ سلامتی ساکنان و همچنین بقای خود احتیاج محیط شهری با کیفیت مناسب دارد (بهرامی نژاد ۱۳۸۴: ۲ به نقل از زاهدانباری، ۱۳۹۰: ۲۶). فضای شهری مفهوم مابین رویکردی اجتماعی و کالبدی شهر را مطرح می کند و به بحث اجتماعی نگاهی لازم و ملزوم دارد. در فضای شهری است که زندگی اجتماعی جوامع در درون آن و در چارچوب کالبدی خاصی شکل می گیرد. لذا توجه و تأکید به فضاهای شهری در برنامه ریزی و طراحی شهری برای ارتقا، کیفیت محیط از اهمیت خاصی برخوردار است (تقوایی و معروفی، ۱۳۸۹: ۵). فضاهای شهری، نقش عمده و مهمی از دو بعد فیزیکی و کارکردی در برنامه ریزی و توسعه شهری دارند. بسیاری از تئورسین های شهرسازی معتقدند که فضاهای شهری نقش عمده و مهمی به عنوان یکی از اجزای اصلی در یک شهر سالم دارند. بر این اساس افزایش کیفیت مسکن شهری، رعایت استانداردهای معماری و شهرسازی، بهداشت شهری و امنیت و تسهیلات رفاهی شهری را اساس توسعه کالبدی و فضایی شهری به حساب می آورند (نکویی، ۱۳۹۱: ۶۹). مطلوبیت هر فضای شهری به ویژه برای برخی از انواع فعالیت ها، به درجه برداشت و ادراک نیازهای فرد استفاده کننده بستگی دارد، به عبارت دیگر ممکن است یک فضای شهری از دید گروهی از افراد اجتماع مناسب و مطلوب و از منظر طیف دیگر نامناسب تلقی شود. نکته ای با اهمیت، وجود شرایط برابر جهت استفاده افراد مختلف از فضاهای شهری است. امروزه این اصل پذیرفته شده که کلیه شهروندان باید در دسترسی و استفاده از فضاها و امکانات شهری دارای فرصت ها و شرایط برابر باشند؛ لذا محدودیت های دسترسی گروه های خاص در فضاهای شهری از دیدگاه حقوق شهروندی و عدالت اجتماعی زیاد مورد

بحث واقع شده است. فضای شهری به همان نسبت که می‌تواند در توسعه‌ی عدالت اجتماعی راهگشا باشد، در صورتی که دقت کافی در برنامه‌ریزی و طراحی آن‌ها صورت نپذیرفته باشد می‌تواند عاملی در جهت تعمیق نابرابری‌های اجتماعی گردد (رفیعیان، ۱۳۸۱). به نقل از نکویی، (۲۶۱:۳۹۱). توجه به کیفیت فضاهای شهری می‌تواند راهی به سوی ارتقای کیفیت زندگی خصوصاً زندگی اجتماعی باشد. تهران در گستره‌ی وسیعی از جغرافیایی خود با مسائل متعدد و پیچیده‌ای رو به رو است. از سال ۱۳۰۰ که رشد تدریجی شهر تهران در دو بعد فیزیکی و جمعیت به مقدمه‌ساز برای ایجاد یک کلان‌شهر ملی انجامید، سیاست‌های دولت، تحولات اجتماعی دگرگونی اقتصادی، کارکرد ساختارهای اداری و سیاسی به عینیت یافتن فضاهایی منجر شد که تهران قطبی شده حاصل آن است. قطب برخورداری در بخش‌های شمالی، و قطب نابرخورداری در بخش جنوب تهران سیما و منظر شهری را به دو بخش شمال و جنوب در تمامی ابعاد شهری تبدیل کرد. سیاست‌های قطب‌رشد، اعمال اصلاحات ارضی، دولت نفتی و نظام را نیز گستره‌ی فضایی تهران را نامتوازن، آسیب‌پذیر، خشن، پر استرس و فرسایش یافته کرده است. فرسایش یافتگی در سه صورت، بافت، بلوک و واحد در همه بخش‌های تهران ملاحظه می‌شود. اما شکل‌گیری برخی از شهرک‌ها در ادوار مختلف رشد بدون برنامه شهر تهران موجب به وجود آمدن فضاهایی شده است که برخی از آنان به عنوان شهرک‌های حاشیه‌ای شناخته می‌شوند. اسکان غیر رسمی مقوله‌ای نسبتاً قدیمی ولی با کارکردهای متعدد در فضای شهری حاکی از ضعف قوانین و مقررات، ناکارآمدی نظام مدیریت فضایی، آشفتگی‌های اقتصادی و اجتماعی و در مجموع حاصل از کارکردهای نامتجانس در ابعاد حقوقی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و تکنولوژیکی است. مسکن غیر رسمی در طول ۴ دهه‌ی گذشته موجب بروز آسیب‌ها، ناهنجاری‌ها، اختلالات و معضلات بی‌شماری شده‌اند. گرچه پژوهش‌های نسبتاً مناسبی در این زمینه انجام شده است. اما بررسی مطالعه همه ابعاد غیر رسمی به حوزه‌های مختلف تخصصی و دانش و مهارت متنوعی بستگی دارد. مسأله اصلی این تحقیق معطوف به ضعف و ناکارآمدی کالبدی سکونتگاه‌های غیر رسمی محله احمدیه در منطقه ۱۹ شهرداری تهران است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که کیفیت فضاهای سکونتگاهی در این شهرک از وضعیت مناسبی برخوردار نیست و چون تاکنون تحقیق مناسبی در این چارچوب صورت نگرفته نمی‌توان قضاوت منطقی نسبت به کیفیت و کارکرد این سکونتگاه به عمل آورد. این پژوهش به بررسی کیفیت فضاهای کالبدی شهرک احمدیه در منطقه ۱۹ تهران و تاثیر آن بر کارکردهای اجتماعی پرداخته است که در آن شاخص‌های استاندارد فضاهای کالبدی

مورد بررسی علمی قرار می گیرد. بنابراین سؤالاتی که در این تحقیق بررسی می شوند عبارتند از:

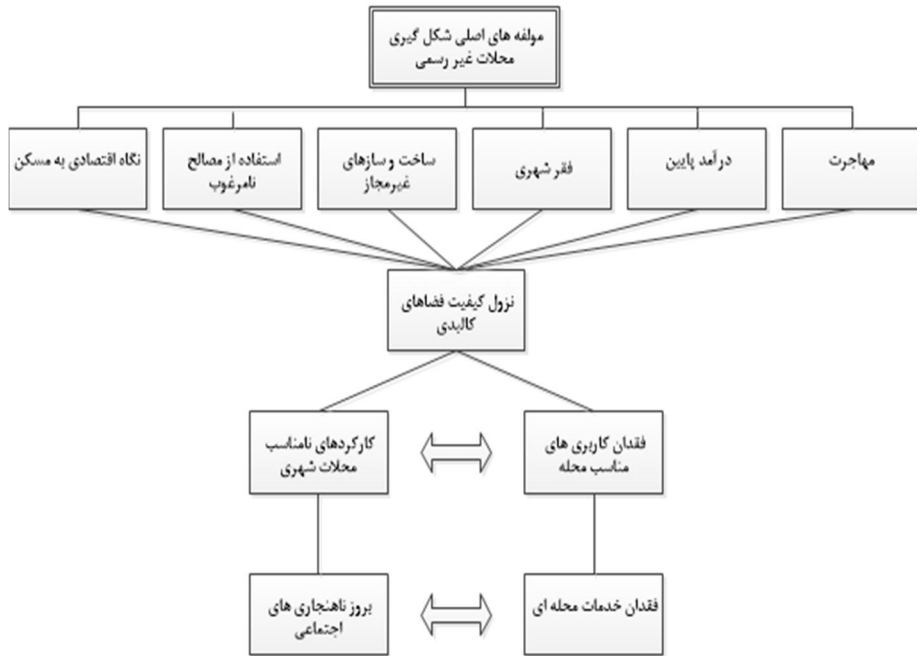
- ۱- کیفیت فضاهای کالبدی محله‌ی احمدیه در منطقه ۱۹ شهرداری تهران چگونه است؟
- ۲- آیا بین کیفیت فضاهای کالبدی و کارکردهای اجتماعی محله‌ی احمدیه در منطقه ۱۹ شهرداری تهران رابطه معناداری وجود دارد؟

۲-۱ هدف پژوهش

هدف این تحقیق بررسی کیفیت فضاهای کالبدی و تأثیر آن بر کارکردهای اجتماعی است تا ضمن کمک به پیشبرد دانش در زمینه اسکان غیررسمی، در زمینه توسعه‌ی محدوده مورد مطالعه پیشنهادهایی صورت گیرد.

۳-۱ روش تحقیق

تمرکز این پژوهش به بررسی کیفیت فضاهای کالبدی و تأثیر آن بر کارکردهای اجتماعی، محله‌ی احمدیه منطقه ۱۹، شهرداری تهران است. این تحقیق به لحاظ روش تحقیق، توصیفی- تحلیلی و به لحاظ ماهیت تحقیق، از نوع کاربردی است. جهت جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها از روش اسنادی و میدانی بهره گرفته شده است. چارچوب نظری و مفاهیم پژوهش با استفاده از روش کتابخانه‌ای و مرور نوشتار تخصصی مربوط به موضوع پژوهش از دیدگاه اندیشمندان مختلف علوم شهری صورت گرفته است. در روش میدانی، پرسش‌نامه و مصاحبه با مسؤولین ابزار گردآوری اطلاعات بوده است. با استفاده از فرمول کوکران ۲۹۷ نفر به عنوان نمونه انتخاب شد. به تعداد نمونه پرسش‌نامه در بین ساکنین محله به صورت تصادفی پخش و گردآوری شد. آزمون فرضیات تحقیق با استفاده از ضریب هم‌بستگی پیرسون و رگرسیون چند متغیره انجام شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌های پرسش‌نامه از نرم افزار SPSS 19 استفاده شد. شکل (۱) چهارچوب مفهومی تحقیق را نشان می‌دهد.

شکل (۱): چهارچوب مفهومی تحقیق

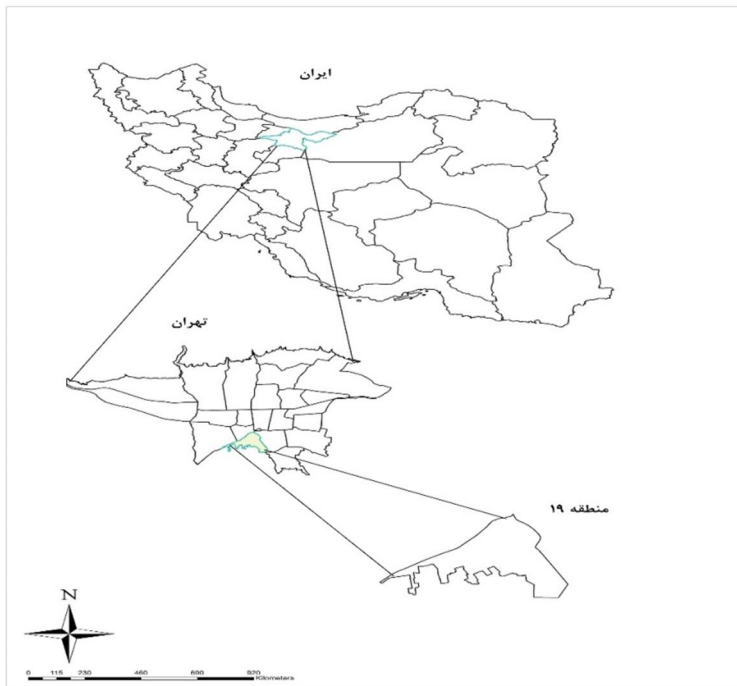
منبع: نگارندگان

۴-۱- محدوده پژوهش

منطقه ۱۹ درحاشیه جنوبی شهر تهران قرار گرفته و به عنوان دروازه جنوبی شهر محسوب می شود. توزیع جمعیت ونحوه سکونت در این منطقه با توجه به تنوع کاربری ها و روند نامطلوب توسعه کالبدی آن به صورت یکپارچه نمی باشد. به طور کلی کالبد و انتظام درونی آن از حیث عملکردها و کارایی خدماتی فرصت های یکسانی برای ساکنان ندارد و با کمبود کاربری های شهری مواجه است. بیشترین فقر کاربری ها در محدوده قانونی مربوط به ناحیه ۳ می باشد.

محله احمدیه یکی از محلات شهرک شهید کاظمی که شامل چهار محله به نام های (احمدیه، احمد خمینی، ابوذر، شهید رجایی) واقع در ناحیه ۳ منطقه ۱۹ شهرداری تهران می باشد. از سال ۱۳۶۰ هم زمان با وقوع جنگ تحمیلی و شدت گرفتن جریان مهاجرت ها، ساخت و ساز غیر مجاز در این محدوده با سرعت بالایی ادامه یافت. خصلت خودرویی به بافت محله نوعی التقاط و ناهمگونی از چهره روستا شهری بخشیده است. محله احمدیه دارای تراکم جمعیتی بالاتر از متوسط کل منطقه و نیز بالاتر از متوسط کل شهر تهران

است. بعد خانوار ۴/۴ می باشد. جمعیت شهرک شهید کاظمی ۱۶۶۴۰ هزار نفر می باشد. بر اساس برآوردهای به دست آمده از اظهارات شورای محله و شهرداری ناحیه و مشاهدات میدانی می توان گفت که جمعیت محله به بیش از هفت هزار نفر رسیده است. موقعیت مکانی شهرک شهید کاظمی از شمال به بلوار شکوفه، از جنوب به اتوبان آزادگان، از غرب به خیابان خلایق، و از شرق به اتوبان شهید کاظمی محدود می گردد. شکل (۲) نقشه محدوده مورد مطالعه را نشان می دهد.

شکل (۲): نقشه محدوده مورد مطالعه

بازسازی: نگارندگان

۲- مبانی نظری پژوهش

۲-۱ تعاریف و مفاهیم

۲-۱-۱- کیفیت فضاهای کالبدی:

فضا در بیان نخست، مفهوم ادراک آگاهانه محیط توسط انسان را در خود دارد که تأثیر گذاری فعالیت های انسانی آن را از حالت توده به فضا تبدیل کرده است. دل‌بستگی شهر به فضا ریشه های عمیقی دارد. این دل بستگی از نیاز به درک روابط اجتماعی انسان جهت کسب مفهوم و حاکمیت بر حوادث رویدادها تسریح می گیرد (shots, 1975:20). کیفیت محیط شهری را می توان این گونه تعریف کرد: کیفیت محیط شهری عبارت است از شرایط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و کالبدی- فضایی شهری که نشان دهنده میزان رضایت یا عدم رضایت شهروندان از محیط شهری باشد (بهرامی نژاد، ۱۳۸۴:۴۴ به نقل از خادم و همکاران، ۱۳۸۷:۶۱). کیفیت یک فضا در شهر از برآیند مؤلفه هایی حاصل می شود که با شناسایی کارکردها و تأثیرات مناسب هر یک از آن ها بر فضا می توان راهکارهایی برای بهبود کیفیت فضاهای شهری ارائه داد (علی پور و همکاران، ۱۳۹۱:۲۰). کیفیت محیط یک مفهوم عام است که دارای دو جنبه کالبدی و غیر کالبدی است (سخت افزاری و نرم افزاری) می باشد. این دو عرصه دارای ارتباطات و کنش های متقابل یکدیگر هستند. کار و عمل بر روی یکی مستلزم تلاش برای نواقص دیگری و از سوی دیگر بهبود یکی از دو می تواند بهبود و ارتقا، دیگری را به دنبال خواهد داشته باشد. برخی از معماران و طراحان شهری کالبد را هم عرض محتوا می شمارند و معتقدند که این دو در کنار یکدیگر و در معرض همدیگر می توانند عمل کنند و حتی بر این باورند که گاه می توان با ایجاد کالبد تأثیرگذار به تعریف و تجدید عملکرد و ارتباطات انسانی خاصی اقدام کردند. فضاهای شهری دو مقوله اجتماعی و فیزیکی را در بر می گیرند یا به عبارتی هر دو بعد در محیط مصنوع و در محتوا را شامل می شوند. فضای شهری عبارت است از مجموع یک سخت افزار (کالبد) و نظام اجتماعی که به مشابه یک نرم افزار در درون آن عمل می کند. به این ترتیب فضاهای شهری می تواند به عنوان اصلی ترین خاستگاه بروز ایده توجه به کالبد در کنار توجه به روابط و کشش های اجتماعی مطرح گردند (تقوایی و معروفی، ۱۳۸۹ : ۵). از دیدگاه سیاست گذران هلندی، کیفیت محیطی مشابه مفهومی چند وجهی و سلسله مراتبی تعریف می شود. بر طبق سیاست مؤسسه برنامه سیاست محیطی ملی هلند کیفیت محیطی در برگیرنده نواحی محلی و محله یا همسایگی ها و نیز مسکن مردم است. کیفیت محله ها و

محل زندگی مردم به طور کلی از ویژگی های فیزیکی و اجتماعی روان شناختی تأثیر می پذیرد (van poll, 1997:12).

کوپن لینچ در مورد کیفیت محیط شهرها می گوید : برای سکونت و زندگی، شهر خانه ای است بزرگ و همان گونه که خانه باید صفات و مزایایی برخوردار باشد تا سکونت و زندگی را مطلوب و آسایش بخش سازد شهر نیز باید دارای کیفیات و ویژگی هایی برای تأمین آسایش و راحتی باشد و نیز مانند خانه محیطی گرم صمیمی و دلپذیر که زندگی را مرفه و مطلوب سازد (لینچ : ۱۳۷۴ پیش گفتار). کامرو زمان، کیفیت محیط شهری را وابسته به بخش عمده ای از کیفیت زیر ساخت ها و مدیریت مناسب آنها می داند. همچنین معتقد است که کیفیت محیطی پیامد فعالیت های اقتصادی است و چنین چیزی می تواند مستقیم و غیر مستقیم بر محیط تأثیر نهد (kamrazzamanet.et.al., 2007:1). به نقل از راد جهانبانی و دیگران، (۱۳۹۰:۲۸). راپایورت براین کلمه تاکید دارد که ایجاد فضاهای شهری نامناسب اثرات مخربی بر فرهنگ ها دارد و در عین حال برای فضاها و عناصر عمومی و با ارزش شهر اهمیت قائل است و منزلت یک شهر را به وجود مجموعه ای عمومی از آن وابسته می داند که حتی شهر بر اساس آن استفاده می شود و با از بین رفتن آن ها منزلت و ارزش شهر نیز از دست می رود. بهترین راه تجربی ساختن فرهنگ، شناخت نظام فعالیت ها و شیوه زندگی مردم است. پروفیسور دوهل، استاد دانشگاه برکلی آمریکا ده معیار را به عنوان ویژگی های کیفیت محیط شهرها ارائه کرد که در زیر به برخی از آن ها اشاره شده می شود:

بالا بودن سطح بهداشت بر اساس شاخص های قابل قبول بهداشتی، بالا بودن کیفیت کالبدی محیط مسکن، وجود اکوسیستم سالم، وجود محلات فعال و معنی دار، رفع نیازهای اولیه شهروندان، وجود روابط اجتماعی در حد معقول، تنوع فعالیت های فرهنگی. بر اساس مطالعه ای که مؤسسه PPS در کشورهای مختلف انجام داده شده مطالعه کنندگان به این نتیجه رسیدند که ۴ عامل اساسی در سنجش مطلوبیت کیفیتی وضعیت فضاهای عمومی شهری از اهمیت ویژه ای برخوردارند این عوامل عبارتند از: ۱- دسترسی و بهم پیوستگی^۱ ۲- آسایش و منظر^۲ ۳- استفاده از فعالیت ها^۳ ۴- اجتماع پذیری^۴ (رفیعیان و

¹Access & linkage

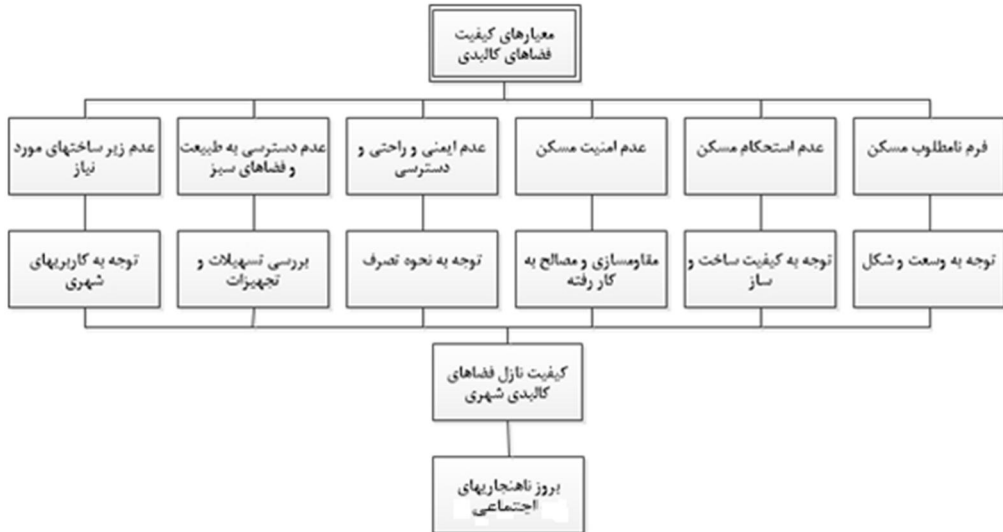
²comfort & image

³user & activities

⁴sociability

سفیایی، ۱۳۸۴:۵۶). شکل (۳) معیارهای مورد استفاده برای سنجش کیفیت فضاهای کالبدی محدوده مورد مطالعه را نشان می‌دهد.

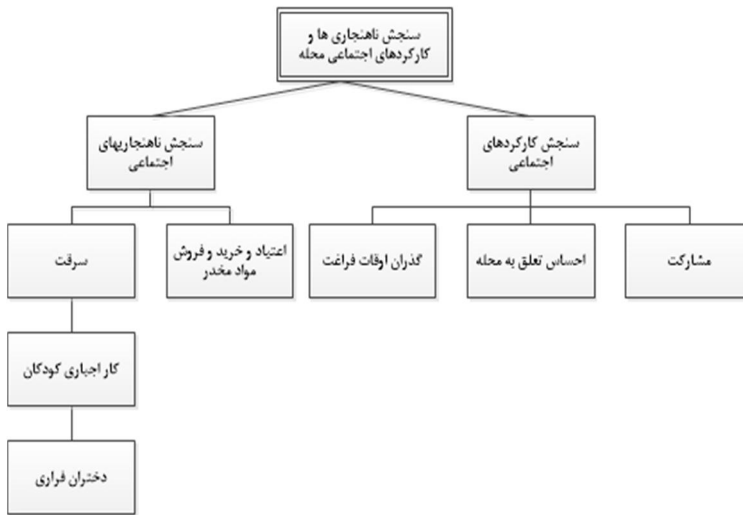
شکل (۳): معیارهای سنجش کیفیت فضاهای کالبدی در این پژوهش
منبع: نگارندگان

۲-۱-۲- کارکردهای اجتماعی محله:

محله به عنوان واحد پایه کالبدی شهر است. محله همیشه تداعی‌گر زنجیره‌ای از خانواده‌ها با بسیاری از ویژگی‌ها، بازخورد ارزش‌های فرهنگی نسبتاً مشابه در حیطه جغرافیایی با بافت و محدوده مشخص است. کیفیت، ساختار و کارکرد شهر پیش از هر چیز به میزان انطباق سازمان کالبدی آن با سازمان اجتماعی شهر مربوط می‌شود. شالوده‌ی سازمان دهی کالبدی اجتماعی در شهرهای قدیم بر نظام محله بندی و سلسله مراتب تقسیمات آن (بازار و مرکز شهر، محله، کوی و ...) استوار بوده که هم به روابط اجتماعی و اقتصادی شهر و هم به رویط اداری ارتباطی و خدماتی شهر، سازمان می‌داده است (مشاوران پارسی ویستا، ۱۳۷۰:۷۰). برای تشکیل یک محله‌ی شهری شرایط لازم می‌باشد:

- ۱- دارا بودن یک حوزه جغرافیایی از شهر با وسعت کم یا زیاد. ۲- پیدایش و تکوین یک اجتماع کوچک گروهی از مردم شهر. ۳- وابستگی اجتماعی میان گروهی از مردم شهر.

تقسیم بندی محلات در گذشته علل مختلفی داشته است : ۱-گاه برای جدا کردن گروه‌های مختلف دینی و مذهبی از یکدیگر بوده مثل جدا سازی محله یهودیان و... ۲- برای جدا کردن گروه های قومی مختلف مانند محله‌ی ترک ها، کردها... ۳- در بسیاری از شهرها جدایی طبقات نیز جدایی محله را به همراه داشته است مانند محله‌ی اغنیاء و محله‌ی فقرا (بالای شهر و پایین شهر در تعبیر امروزی) و همین طور عوامل شغلی نظامی و سیاسی و طبیعی را نیز می توان اضافه کرد (پاپلی یزدی، ۱۳۸۹: ۴۹). مقایسه محله و واحد های تقسیمات فعلی تحت هر نامی از قبیل واحد همسایگی، ناحیه، منطقه، حوزه و مانند آن. گویای این است که محله، گذشته از عملکرد تقسیمات خود در شهر، دارای خصوصیات مستقل عملکردی و منسجمی بوده است که امروزه در تعیین یک از تقسیمات شهری مشاهده نمی شود(چهار راهی، شریفی: ۱۳۸۵ به نقل از نکویی، ۱۳۹۱: ۴۸). این خصوصیات عبارت از شخصیت مستقل، قابل شناسایی، با هویت خود جوش که در ساکنان خود احساس تعلق و تعصب می آفریند و همین خصوصیات است که امروزه به عنوان نشانه ها و معیارهای مطلوب برای یک جامعه شهری ایده آل به شمار می رود (سبحانی نژاد، ۱۳۸۸: ۴). کارکردهای مناسب محله باعث پاسخگویی به نیازهای ساکنان محله می گردد؛ بنابراین در شناخت محلات شهری، شناخت مرزها و محدوده‌ی محله می تواند از اهمیت قابل توجهی برخوردار باشد. «پس باید توجه داشت که بافت کالبدی و اجتماعی محله تأثیر متقابل بر یکدیگر دارند و گاهی بافت زمینه ساز مسائل اجتماعی است». بنابراین کارکرد محله به عنوان یک واحد گروهی ایجاد امنیت و هویت می باشد (چهارراهی، شریفی ۱۳۸۵، به نقل از نکویی، ۱۳۹۱: ۵۲). از جمله کارکردهای اجتماعی عبارتند از مشارکت، احساس تعلق به محیط، گذران اوقات فراغت و سایر موارد از این قبیل می باشد. شکل (۴) مؤلفه‌های سنجش کارکرد اجتماعی و ناهنجاری ها را نشان می دهد.

شکل (۴): مولفه‌های سنجش ناهنجاری‌ها و کارکردهای اجتماعی
منبع: نگارندگان

۲-۲ دیدگاه‌ها و نظریات

از میان نظریات و دیدگاه‌های مختلف با توجه به اهداف پژوهش نظریات زیر به عنوان چارچوب نظری جهت هدایت این پژوهش مورد توجه قرار گرفتند.

۲-۲-۱- مکتب اکولوژیک: این مکتب در پی آن است تا بگوید که فرم‌های اجتماعی خلق شده با فضا و مکان رابطه‌ای تنگاتنگ داشته و توزیع در چارچوب مکانی از ارتباط دائمی رقابت و اجتماع شکل می‌گیرد؛ برپایه این دیدگاه، شهر صحنه تنازع بقا و جای‌گیری مناسب‌تر بوده و ساخت مناطق مسکونی شهر انعکاسی از این تنازع و رقابت است، که آن نیز نمایانگر قدرت و توان گروه‌های اجتماعی است. رابرت ازرپارک، بنیان‌گذار این مکتب به روند تحلیل فضای شهری به مثابه نوعی دارونسیسم اجتماعی می‌نگریست؛ در این دید شهر به مانند سازواره‌های جاندار به حساب می‌آید که در آن فرد در معرض هم‌چشمی و رقابت و پیکار برای زندگی و بقا قرار داشت؛ به نظر پارک، شهر در فرآیندی دوگانه از یک سو با انتخاب طبیعی از طریق رقابت و از دیگر سو پذیرش و یگانگی از طریق تأیید تعلق به گروه اجتماعی شکل می‌گیرد و به عنوان محیط طبیعی انسان آزاد مکانی برای

اجتماعی کردن افراد تعادل باخته و در جستجوی راهی برای ادامه موجودیت خود هستند (شبلینگ، ۱۳۷۷: ۴۴).

۲-۲-۲- مکتب شیکاگو: ازدید بنیان گذار مکتب شیکاگو فرایند جدایی نه امری اختیاری است و نه آن را می توان به آسانی زیر نظارت قرار داد، بلکه اختلاف منافع شغلی، فردی و اقتصادی، به نحو اجتناب ناپذیری به جدایی گروه های اجتماعی می انجامد (همان: ۱۴۶). بنابراین پویش تطابق اجتماعی، تخصصی شدن عملکردها، رقابت برای فضا و غیره، دست به دست هم داده تا ساخت فضایی منسجمی را به وجود آورد که این ساخت به نوبه خود، برای احراز موقعیت بهتر (چه اقبالی چه فضایی) با یکدیگر در رقابت هستند (هاروی، ۱۳۷۵: ۱۲۸). هم چنین از دیدگاه این مکتب هر فرد در چارچوب یک تقسیم کار پیچیده، در معرض رقابت شغلی و برای کسب درآمد و مسکن می کوشد تا با برقرار کردن روابط هم بستگی با کسانی که در وضعیتی مشابه هستند و از موازین اخلاقی یکسانی پیروی می کنند، از امکان زندگی در محیط شهری بهره مند شود؛ از نظر آنان ساختار شهر بدون توجه به نقشه شهر شکل می گیرد و نقشه شهر تنها سازمان دهی ارگانیک شهری را شکل می دهد (شبلینگ، ۱۳۷۷: ۴۶-۴۵ به نقل، از ایراندوست، ۱۳۸۸: ۷۸). مکتب شیکاگو جدایی گزینی اکولوژی را ناشی از این واقعیت می داند که ساکنین شهرها از نظر در آمد، مذهب و به طور کلی موقعیت اجتماعی، اقتصادی، طبقات گوناگون تقسیم می شوند. بنابراین در رقابت گروه های شهری برای تصاحب محلات مسکونی گروهی برنده می شوند که از قدرت درآمد بالاتری بهره مند باشند به موازات جدایی گزینی اکولوژیکی هر محله مشخصات ویژه ای به خود می گیرد و از ساختار کالبدی خاصی پیروی می کند که با سایر محله ها متفاوت است (شکوئی، ۲۰: ۱۳۶۹).

۲-۲-۳- مکتب بوم شناسی: از دیدگاه این مکتب شهر پس از ساخته شدن به متغیر مستقل بدل می گردد که توضیح دهندهی فرآیندهای شهری و شیوه زندگی در محدودهی آن می باشد. یعنی شرایط کالبدی در شکل گیری رفتارهای اجتماعی نقش تعیین کننده دارند (پیران، ۱۳۶۹: ۶۷). از جمله دیدگاه های شهری که برای نخستین بار موضوع وضعیت محلات شهری را از نظر آسیب شناسی و تعارضات درون شهری مورد توجه قرار داده است مکتب جامعه شناسی شهری دانشگاه شیکاگو آمریکا دهه ی ۱۹۲۰ و ۱۹۳۰ میلادی می باشد. طبق تعریف مکنزی از نویسندگان مکتب شیکاگو اصطلاح محله را در دو قلمرو

فیزیکی و ارتباط اجتماعی تعریف می‌کند. از نظر مکنزی محله واحد نزدیک فیزیکی و محل ارتباط اجتماعی است (پور موسوی، ۱۳۸۲: ۱۸-۱۷، معصومی، ۱۳۸۷: ۱۸).

۳- تحلیل یافته‌ها

۳-۱- وضعیت فضاهای کالبدی

کاربری مسکونی بیش‌ترین فضا را در محله اشغال کرده است. سرانه‌ی مسکن در محله‌ی احمدیه ۱۱/۵ متر مربع و تراکم خالص آن ۱۸۱ نفر در هکتار و تراکم ناخالص آن ۱۷۸/۶ نفر در هکتار می‌باشد. متوسط اندازه‌ی کل قطعات مسکن محله‌ی احمدیه ۵۰ متر مربع می‌باشد. ۴۹ درصد از خانه‌ها کم‌تر از ۵۰ متر مربع مساحت دارند. بنابراین از لحاظ دانه بندی بافت، مساحت مساکن در این محله حاکی از ریزدانه بودن بافت‌ها در محله‌ی احمدیه هست. تراکم بافت در محله احمدیه ۱۵۰/۱ قطعه در هکتار است در حالی که در ناحیه ۳ منطقه ۱۹ تراکم بافت ۱۶/۳۲ قطعه در هکتار هست. بنابراین ارقام حاکی از آن است که محله‌ی احمدیه ۵ برابر فشرده‌تر از قطعات ناحیه‌ی خود است. بنابراین عدم تجانس آن با محیط پیرامون مشخص می‌شود.

جدول (۱): مساحت مساکن در محله احمدیه

درصد	متراژ مساکن (متر مربع)
۴۹	کم‌تر از ۵۰
۲۹	۵۱-۷۵
۹	۷۶-۸۰
۱۰	۸۱-۱۰۰
۳	بالای ۱۰۰

منبع: نگارندگان

نحوه‌ی مالکیت مسکن در محله احمدیه، یک درصد دارای سند رسمی، ۴۷ درصد قولنامه‌ای، ۲۲ درصد وقفی، ۳۰ درصد اجاره‌ای است.

جدول (۲): نحوه مالکیت مسکن در محله‌ی احمدیه

درصد	نحوه مالکیت مسکن
۱	سند رسمی
۴۷	قولنامه ای
۲۲	وقفی
۳۰	اجاره ای
۱۰۰	جمع کل

منبع: نگارندگان

به لحاظ مقاومت مساکن در محله‌ی احمدیه، ۲۸ درصد نوساز، ۶۰ درصد مرمتی، ۱۲ درصد تخریبی هستند.

جدول (۳): مقاومت مساکن در محله‌ی احمدیه

درصد	مقاومت مساکن
۲۸	نوساز
۶۰	مرمتی
۱۲	تخریبی
۱۰۰	جمع کل

منبع: نگارندگان

بررسی وضعیت زیرساخت‌ها و خدمات موجود در محله‌ی احمدیه (شبکه معابر، برق، گاز، فاضلاب، تلفن) نشان می‌دهد که به لحاظ تسهیلات داخل خانه، ۷۶ درصد مساکن دارای تمام تسهیلات، ۶ درصد فاقد کولر، ۶ درصد فاقد آبگرمکن، ۷ درصد فاقد بخاری، ۳ درصد فاقد سرویس بهداشتی، ۱۰۰ فاقد فاضلاب شهری می‌باشد.

جدول (۴): تسهیلات داخل مساکن در محله احمدیه

درصد	تسهیلات داخل مساکن
۷۶	دارای تمام تسهیلات
۶	فاقد کولر
۶	فاقد آبگرمکن
۷	فاقد بخاری
۳	فاقد سرویس بهداشتی
۱۰۰	فاقد فاضلاب شهری

منبع: نگارندگان

جدول (۴) بیانگر آن است که مسکن محله از تسهیلات داخل خانه تقریباً برخوردارند و از این لحاظ در وضعیت نسبتاً مطلوبی به سر می‌برند محله‌ی مورد مطالعه فاقد شبکه فاضلاب شهری است. پس آب‌های منازل از طریق جوی‌های روباز محله به مناطق پایین دست انتقال داده می‌شود که این امر باعث تجمع حشرات موذی و سبب انتشار بوهای نامطبوع در محل و منازل می‌شود.

وضعیت معابر نشان می‌دهد که اکثر معابر در اثر شکل‌گیری ارگانیک بافت بوجود آمده‌اند. در لبه‌های بافت معابر کاربری تجاری، قالب تجاری مسکونی است. با توجه به آمار رضایت شهروندان محله از کیفیت شبکه معابر، مشاهدات میدانی نشانگر کیفیت بسیار پایین معابر محله است. به لحاظ سایر فضاها مانند فضای سبز، درمانی و ورزشی محله احمدیه فاقد امکانات مناسب می‌باشد و اکثریت ساکنان از این وضعیت ناراضی هستند. به طور کلی جدول زیر وضعیت زیست محیطی محله را نشان می‌دهد.

جدول (۵): وضعیت زیست محیطی محله احمدیه

ردیف	پارامترهای محیطی	پارامترها	مشاهدات محلی (توصیفی)
۱	فاضلاب	دفع فاضلاب	عدم گسترش شبکه فاضلاب شهری، جوی‌های روباز، وجود جانوران موزی در محله
۲	جمع آوری زباله	جمع آوری دفع زائدات	جمع آوری زباله از طرف شهرداری مناسب است عدم رعایت ساکنان در دفع آن، محلات همجوار نخاله‌های ساختمانی را در زمینهای بایر رها میکنند.
۳	آلودگی هوا	شدت و منابع آن	شدت آلودگی در محله نسبت به مرکز شهر کم تر است. بوهای نامطبوع ناشی از فاضلاب و زباله، گند آبهای موجود در زمینهای کشاورزی،
۴	آلودگی صوتی	شدت تواتر صداهای مزاحم	آلودگی‌های ناشی از اتوبان شهید کاظمی و آزادگان، آلودگی‌های ناشی از کارگاههای اتومبیل
۵	آلودگی‌های بصری	سیمای ساختمان‌ها	سیمای ناهمگون، ریزدانه بودن مسکن، استفاده از مصالح نامرغوب، ساخت وسازه‌های غیر مجاز، کمبود سطح دسترسی‌ها، کم‌عرض بودن معابر و کمبود روشنایی در آن، عدم نفوذ پذیری در بافت بهنگام بروز سوانح، بازی کرد کودکان در فضاهای نامناسب، وجود زباله در معابر
۶	شبکه معابر	روشنایی، عرض مناسب، جدول، پوشش	عدم امنیت - پوشش نامناسب - عرض کم - فاقد هر گونه مبلمان شهری
۷	فضای سبز	میزان تعداد و کیفیت	فاقد هرگونه پارک و بوستان برای کودکان و سالمندان

۸	تخریب باغات و اراضی کشاورزی	کشاورزی در کنار محلات، تخریب اراضی کشاورزی	زمینهای کشاورزی و باغات موجود در محله به تدریج از بین رفته و تبدیل به مسکن غیر متعارف می شود. به نوعی در محله باز تولید اسکان غیر رسمی صورت می گیرد.
۹	کاربری ی مزاحم	نحوه نراکم...	کارگاه های اتومبیل، در کاربری های مسکونی تلفیق شده است. و باعث آزار ساکنین میشود.

منبع: نگارندگان

۳-۲- کارکردهای اجتماعی

در این تحقیق کارکردهای اجتماعی با پنج مولفه: علاقه و احساس تعلق، احساس امنیت و آرامش خاطر به محل سکونت، میزان مشارکت و نحوه گذراندن اوقات فراغت سنجیده شده است. نتایج نشان می دهد که در جامعه‌ی آماری مورد مطالعه ۴۹ درصد از افراد به محله سکونت خود علاقه ندارند و بیش ترین افراد را جوانان تشکیل می دهند این امر می تواند مشارکت آنان را در بهبود بخشیدن به وضعیت محله و محیط پیرامون آنان کاهش دهد. در خصوص نحوه ی گذراندن اوقات فراغت بیش ترین میانگین ۳/۵۱ مربوط به صحبت با دوستان و آشنایان، تماشای تلویزیون با میانگین ۲/۸۱، مطالعه با میانگین ۲/۳۵ و کم ترین آن با میانگین ۲/۱۲ مربوط به فضای سبز و ورزشی است. با توجه به میانگین به دست آمده از نحوه گذران اوقات فراغت اینگونه استنتاج می شود که الگوی گذران اوقات فراغت در این محله درونگرا و غیر شهری است. در متغیر امنیت اجتماعی در محله احمدیه، کم ترین امنیت مربوط به امنیت در خیابان و معابر محله با میانگین ۲/۸، بی استرس بودن محله با میانگین ۲/۹ و کنترل شدن افراد توسط دیگران با میانگین ۳/۱۳ در مرحله آخر قرار دارد. از عواملی که موجب ارتقاء امنیت می گردد کیفیت شبکه‌ی معابر و خیابان ها است، شبکه‌ی معابر و خیابان های محله از امنیت اجتماعی لازم برخوردار نیستند. میانگین مشارکت ساکنان محله ۱/۹ می باشد و بررسی الگوی مشارکت محله حاکی از آن است که مشارکت در این محله غیر نهادینه است.

در حال حاضر یکی از مشکلات اساسی محلات شهری، خصوصاً محلات فرودست شهری که امروزه خود را نمایان می سازد، افزایش جرایم و ناهنجاری های اجتماعی است که عوامل محیطی مثل کمبود فضاهای شهری (ورزشی، فرهنگی، آموزشی...) بیکاری، پایین بودن درآمد، همچنین پایین بودن سطح تحصیلات، توسعه امکانات ارتباطی و سوء بهره برداری از فن آوری نوین، همگی در رشد جرایم و ناهنجاری موثرند (فاروخی، ۱۳۸۶).

خرید و فروش مواد مخدر و اعتیاد به عنوان یکی از مهم ترین پدیده های ناهنجار اجتماعی، زمینه بروز بسیاری از جرایم دیگر مثل سرقت... را نیز فراهم می سازد. میزان معضلات اجتماعی در جامعه مورد مطالعه، اعتیاد، خرید و فروش مواد مخدر با میانگین ۳/۴۵ بیش ترین، سرقت با میانگین ۳/۲۸ در رتبه بعدی و کم ترین معضل مربوط به کار اجباری کودکان می باشد.

۳-۳- تاثیر فضاهای کالبدی بر کارکرد اجتماعی

با توجه به نتایج آزمون رگرسیون در جدول (۶) و مقدار آزمون (F) به دست آمده ($F=20/590$) و با توجه به سطح معناداری ($\text{sig} = 0/000$) با قبول خطای کم تر از ۰/۰۱ و درجه اطمینان بیش از ۰/۹۹ می توان گفت بین میزان کیفیت فضاهای کالبدی شهرک (احمدیه) و میزان کارکردهای اجتماعی آن رابطه‌ی معناداری وجود دارد به عبارت دیگر بین سطح بهداشت و اجتماع پذیری و محیط گرم و صمیمی و اکوسیستم سالم (معیارهای سنجش کیفیت فضاهای کالبدی) و میزان کارکردهای اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد. بنابراین فرضیه خنثی را که نشانگر عدم وجود رابطه است، نمی پذیریم و رد می کنیم.

جدول (۶): رابطه بین کیفیت فضاهای کالبدی و میزان کارکرد اجتماعی

مقدار آزمون (F)	۲۰/۵۹۰
ضریب تعیین (R^2)	۰/۰۷۴
سطح معناداری (Sig)	۰/۰۰۰

منبع: نگارندگان

برای این که رابطه‌ی بین میزان کیفیت فضاهای کالبدی شهرک (احمدیه) و میزان کارکردهای اجتماعی آن را به صورت دقیق تر مورد مطالعه قرار دهیم، ابعاد و شاخص های کارکردهای اجتماعی را با استفاده از رگرسیون چندگانه مورد مطالعه قرار می دهیم تا میزان تأثیرگذاری هر کدام از مؤلفه ها را به طور جداگانه تشخیص دهیم.

جدول (۷): میزان و شدت رابطه بین کیفیت فضاهای کالبدی و کارکردهای اجتماعی

Sig.	t	Standardized Coefficients	Unstandardized Coefficients		
		Beta	Std. Error	B	
.۰۰۰	۷.۶۹۵		۱.۲۹۷	۹.۹۴۸	(Constant)
.۰۰۳	-۳.۰۰۷	-.۲۰۸	.۰۹۲	-۲۷۸	میزان مشارکت اجتماعی
.۰۰۱	۳.۵۱۲	.۲۴۵	.۰۴۹	.۰۱۷۱	میزان آرامش و امنیت
.۰۴۸	۱.۹۸۷	.۱۴۰	.۰۴۳	.۰۸۶	میزان معضلات اجتماعی

منبع: نگارندگان

جدول (۸): خلاصه مدل رگرسیون

Std. Error of the Estimate	Adjusted R Square	R Square	R
۲.۰۵۳	.۰۹۷	.۰۱۱۱	(a).۰۳۳۳

منبع: نگارندگان

جدول (۹): میزان رابطه‌ی کیفیت فضاهای کالبدی و کارکرد اجتماعی (ANOVA (b)

Sig.	F	Mean Square	df	Sum of Squares	
.۰۰۰(a)	۷.۹۴۲	۳۳.۴۷۶	۳	۱۰۰.۴۰	Regression
		۴.۲۱۴	۱۹۱	۸۰۴.۸۶	Residual(باقیمانده)
			۱۹۴	۹۰۵.۲۶	Total(مجموع)

منبع: نگارندگان

جداول بالا (۷، ۸، ۹) مربوط است به نتایج آزمون رگرسیون، با توجه به ضریب همبستگی چندگانه $R=0/333$ شدت رابطه‌ی بین متغیر وابسته و

متغیرهای مستقل (شاخص های کارکرد اجتماعی) در حد متوسط می باشد. با توجه به مقدار آزمون $F(7/942)$ و سطح معنی داری آن ($\text{sig}=0/000$) رگرسیون و رابطه‌ی بین متغیرها با قبول خطای کم تر از $0/01$ و درجه اطمینان بیش از $0/99$ معنادار می باشد. مقدار $R^2(0/111)$ نشان می دهد که $0/11$ درصد تغییرات متغیر وابسته توسط این سه شاخص تبیین می گردد.

با توجه به آزمون t محاسبه شده اثر هر سه متغیر مستقل (شاخص) معنی دار شده است. متغیر یا شاخص میزان مشارکت اجتماعی با 99 درصد اطمینان و خطای کم تر از 1 درصد ($\text{sig}=0/003$)، متغیر میزان آرامش و امنیت اجتماعی با 99 درصد اطمینان و خطای کم تر از 1 درصد ($\text{sig}=0/001$) و در نهایت متغیر یا شاخص میزان معضلات اجتماعی با 95 درصد اطمینان و خطای کم تر از 5 درصد ($\text{sig}=0/048$) معنی دار شده است و اثر متغیرهای مستقل دیگر معنی دار نشده است.

اما در مورد اهمیت و نقش شاخص های کارکرد اجتماعی در پیشگویی معادله رگرسیون باید از مقادیر بتا استفاده کرد. با توجه به مقدار بتای به دست آمده می توان قضاوت کرد شاخص میزان آرامش و امنیت به مراتب سهم بیش تری در مقایسه با شاخص های دیگر در پیشگویی متغیر وابسته دارد. زیرا یک واحد تغییر در انحراف معیار آن باعث می شود تا انحراف معیار متغیر وابسته کیفیت فضاهای کالبدی به اندازه $0/24$ تغییر کند. معادله رگرسیونی با توجه به نتایج بالا به شکل زیر می باشد:

$$9/984 - 0/274(a) + 0/171(b) + 0/086(c)$$

میزان مشارکت اجتماعی = a میزان آرامش و امنیت = b میزان معضلات اجتماعی = c

۴- نتیجه گیری

از جمله عوامل تأثیرگذار بر کیفیت فضاهای کالبدی، مسکن است. زمین و نحوه تصرف، نوع مصالح به کار رفته نمای ساختمانی، مساحت، میزان برخورداری از تسهیلات و تجهیزات از جمله ضروریات مسکن است. بر اساس یافته های پرسش نامه و مشاهدات میدانی واحدهای محله احمدیه دارای سند اوقافی بوده و تنها 1 درصد اعلام کرده اند که سند رسمی دارند. در حال حاضر ساخت و سازهای زیادی در محله صورت می گیرد که برخی از این مساکن به صورت تجمیع سازی و با همکاری شهرداری انجام می گیرد. اما

بسیاری از مالکان بر اساس سلايق شخصی خود به ساختن روی آوردند. به علت عدم نظارت کافی از وسایل نامرغوب استفاده می کنند. ریزدانه بودن مساکن، کوچه ها و معابر کم عرض از دیگر مشکلات محله است. از لحاظ تسهیلات داخل خانه ۷۶ درصد اظهار کرده اند که از تمام تسهیلات داخل خانه برخوردارند که این موضوع نسبتاً در وضعیت مطلوبی قرار دارند. بیش از ۶۰ درصد مساکن احتیاج به مرمت و بازسازی دارند. ۶۹ درصد از مساکن محله، آجر و آهن می باشد. این محله فاقد شبکه فاضلاب شهری است. به دلیل مذهبی بودن دارای مراکز مذهبی (حسینه و تکیه) فراوانی است اما دسترسی به مکان های تفریحی، فرهنگی، درمانی، آموزشی، ورزشی با محدودیت روبه روست. محله فاقد داروخانه یا مطب پزشک می باشد، و یک درمانگاه در محله وجود دارد که نیمه وقت فعالیت دارد. محله فاقد هر نوع پوشش گیاهی و درخت می باشد. خیابان های محله فاقد مبلمان شهری است. ساکنان محله از خیابان ها و پیاده روهای محله به عنوان فضاهای جمعی و گذران اوقات فراغت استفاده می کنند. در نگاه اول سیمای ناهمگون ساختمان هایی که فاقد نما هستند این محله را با سایر محله های شهری متمایز می کند. تجمیع زباله های ساختمانی در زمین های بایر اطراف محله، جوی های روباز، وجود معابر نامنظم و ارگانیک، وجود دستفروشان و دوره گردان در محله، کودکان رها شده در کوچه ها از جمله کاستی های بصری و زیباشناختی کالبدی موجود در محله ای احمدیه است.

نتایج حاصل از آزمون فرضیات حاکی از آن است که بین کیفیت فضاهای کالبدی و کارکردهای اجتماعی محله ای احمدیه رابطه ای معنا داری وجود دارد. فضاهای کالبدی بر کارکردهای اجتماعی از جمله در میزان مشارکت اجتماعی افراد و میزان آرامش و امنیت اجتماعی و در میزان معضلات اجتماعی تاثیر گذار بوده است.

۵- پیشنهادات

- از آنجایی که تعداد جمعیت جوان در محله قابل توجه است و همچنین وجود ناهنجاری های اجتماعی در بین جوانان مثل اعتیاد، لازم است مسؤولین شهری در این خصوص تمهیداتی را قائل شوند. تا با ارتقاء کیفیت فضاهای کالبدی به تدریج احساس تعلق مکانی به بار آید.

- احداث فضای سبز و پارک محله

- احداث مبلمان شهری مناسب در خیابان های محله

- تجهیز محله به سطل زباله های شهرداری
- اتخاذ تمهیداتی برای جلوگیری از ریختن نخاله های ساختمانی در کنار خیابان
- اتخاذ تمهیداتی برای نما دادن به ساختمان های تازه ساخته شده
- نوسازی و بهسازی محله
- احداث خیابان ها و کوچه های منظم و استاندارد در محله
- تخصیص زمین به بازار هفتگی در محله
- در نظر گرفتن استاندارد های بهداشتی در محله از جمله احداث داروخانه و درمانگاه
- برگزاری هم اندیشی با اهالی محله برای حل مشکلات محله

منابع و مأخذ:

- ۱- ایراندوست، ک. ۱۳۸۸. سکونتگاه‌های غیر رسمی و اسطوره حاشیه نشینی، انتشارات پردازش و برنامه ریزی شهری. ۲۲۴. صفحه.
- ۲- آلمن، ۱۳۸۲. محیط و رفتار اجتماعی (خلوت: فضای شخصی، قلمرو ازدحام)، سخازیان، ع. انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران. ۳۰. صفحه.
- ۳- بحرینی، ح. ۱۳۸۲. فرایند طراحی شهری. انتشارات دانشگاه شهر تهران. ۴۸۰. صفحه.
- ۴- پیران، پ. ۱۳۶۹. دیدگاه‌های نظری در جامعه‌شناسی و شهرنشینی، مجله اطلاعات سیاسی اقتصادی ایران. ۴۰: ۶۹-۶۴.
- ۵- تقوایی، ع.، معروفی، س. ۱۳۸۹. ارزیابی نقش مساجد در ارتقاء کیفیت محیط؛ مطالعه موردی مسجد امیر تهران. فصلنامه مدیریت شهری، ۲۳۴: ۲۵-۲۱۹.
- ۶- کلی، آر. ۱۳۸۲. نظریه‌های کار و فراغت در نظام‌های اجتماعی، مجله جستارهای شهرسازی، ۶: ۶۲-۵۷.
- ۷- حضرت، غ. پ. ۱۳۸۲. کیفیت ویژگی‌های فضای شهری، جستارهای شهرسازی، ۶: ۲۶.
- ۸- خادم، م: علی پور، ر، امیر خان، آ. ولیلین، محمدرضا. ۱۳۸۹. مطلوبیت خیابانهای شهری با نگرش کیفیت فضایی و فتابی، انتشارات طحان هله، تهران، ۱۴۸. صفحه.
- ۹- داودپور، ز. ۱۳۸۴. کلانشهر تهران و سکونتگاهها خودرویی تهران. مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری ایران، تهران، ۲۰۳. صفحه.
- ۱۰- رادجهانبانی ن. پرتوی پ. ۱۳۹۰. بررسی تطبیقی کیفیت محیط در محله‌های شهری، با رویکرد توسعه پایدار در پژوهش، محله‌های خیابان ولیدگی تبریز. فصلنامه معماری و شهرسازی، ۶: ۴۵-۲۵.
- ۱۱- راهب، غ. ۱۳۸۳. بازشناسی هویت محلات از طریق نهادها و نشانه‌های محله‌ای در شهر تهران؛ همایش توسعه محله‌ای چشم انداز توسعه پایدار شهر تهران. مرکز فرهنگی هنری شهرداری تهران.
- ۱۲- رفعیان، م. وسیفایی، م. ۱۳۸۴. فضاهای عمومی شهری بازنگری و ارزیابی کیفی. نشریه هنرهای زیبا،

- ۱۳- سبحانی نژاد، م. ۱۳۸۸. زمینه ارتقاع مشارکت عمومی با تاکید بر هویت محله ای و سامان دهی فضایی، نمونه مورد برگزاری کارگروه تخصص ستاد بازسازی شورای برنامه ریزی نواحی حاشیه نشینی، در سطح منطقه.
- ۱۴- شکویی، ح. ۱۳۶۵. جغرافیای اجتماعی شهر. انتشارات افق برنامه بخش فرهنگی هنری جهاد دانشگاهی، ۲۲۰ صفحه.
- ۱۵- شکویی، ج. ۱۳۵۵. حاشیه نشینان شهری، تبریز. انتشارات دانشگاه تبریز. ۱۵۵. صفحه.
- ۱۶- علی پور، ر. ۱۳۹۱. بررسی شاخص های کیفیت محیطی در شناسایی اولویت های مداخله در بافت های فرسوده. شهر بندر لنگه. فصلنامه باغ نظر، تهران. ۹.
- ۱۷- فاروخی رجعتی، ا. ۱۳۸۶. حاشیه نشینی و آسیب های اجتماعی. ماهنامه شهرداری ها. ۸۱: ۷۸-۸۵.
- ۱۸- فیضی، م. شهبازی، م. ۱۳۸۹. منظرپایدار در محیط های مسکونی؛ اهداف و راهکار. مجله آبادی. ۸، ۶۶: ۴۹-۶۴.
- ۱۹- لینچ، ک. ۱۳۷۴. سیمای شهر. مزینی، م. انتشارات دانشگاه تهران. ۳۳۶ صفحه.
- ۲۰- مرادی، ن. ۱۳۸۱. تحقق و پژوهش در شورای شهرگران. مجله شهرداری ها شماره ۳۷: ۳۳، ۳۵-۴۴.
- ۲۱- نکویی فرد، ام. ۱۳۹۱. شهر و کارکردهای اجتماعی آن. انتشارات کویر تهران، ۳۱۱ صفحه.

22- <http://urгеography.persian blog.ir/>

23- www.itas.ir

